

Közép-európai változatok

VEKERDI LÁSZLÓ

"Minden új, de a Duna marad"

„Egymással semmi közöset nem vállaló népek eme agglomerációjában semmiféle természetes közösség nem tudott nemzeti egységet teremteni, se a származásé, se a szokásoké, se a nyelv. Sose volt a népesség egészében se közös jog, se közös nyelv...” Gondolná az ember, hogy ezt Franciaországról írták? Charles Seignobos, *A francia nemzet őszinte történetében*. Így messziről kicsit tán túlzónak is látszhat ez az „őszinteség”, csakhogy Seignobos nem panaszként emlegeti a sokféleséget, hanem éppen mint a francia szellem villódzásának és eredetiségének a fő forrását. Pontosan abban az értelemben és hasonló nemes meghatódással, mint ahogyan Fried István ír a *Monarchia toleráns sokarcúságáról*: „Az intézményesedett törekvések nélkül megvalósult többnyelvűség, amely a másság elviselésére nevelt; a megértés és belátás képességének megtanulása a hétköznapiakban...” Seignobos hangszerelésében: „A francia nemzet heterogénebb Európa bármely más nemzeténél; igazából népek nemzetközi agglomerációja. Így érthető meg a francia szellem internacionális magatartása és a francia irodalom univerzális karaktere.”

Kegyetlen egységesítések, örült homogenizációk, ostoba blokkpolitikák századában érthető, ha – legalábbis a tisztességesebb világban reménykedők szemében – felértékelődik a sokféleség, a változatosság, a másféleség. Seignobos könyve 1933-ban jelent meg először, a hitleri „fajtisztasági” elmebaj tömeges méretű kitörésekor, Fried István a szovjet ideológiai monolitizmus friss emlékei elől fordul egy *Monarchia-utópia* – tájainak irodalmában tettenérhető – derűs tarkaságához. A többé-kevésbé erőszakos „létező” egyenirányítás korában és közvetlenül a pártállamok bukása után errefelé majdhogynem mindnyájan valami sokféleség vidám szabadságában bizakodtunk.

Azóta megtanulhattuk, hogy a sokféleség önmagában sovány vigasz, az öntudatos vagy pláne felheccelt másféleség pedig kölcsönös tolerancia híján egyenesen halálos veszedelemmé válhat. Máma Közép- és Kelet-Európát komolyan fenyegeti a lehetőség, hogy gigantikus monolitikus kaszárnyából komplett pluralisztikus pokollá alakuljon át. Ez a lehetőség is benne rejlett a *Monarchiában*? Ha hihetünk Svejknak, többé-kevésbé igen. A *Monarchia* sokfélesége inkább csak azért volt elviselhető, mert ha nem is tolerancia, legalább valami hanyag, sőt olykor egyenesen nagyvonalú nemtörődomség kísérte. Katz tábori lelkész úr erre az iskolapélda, de a maga módján, szinte manírig finomítva, ugyanezt a mentalitást képviseli Lukás főhadnagy is, aki „típusa volt a korhadt osztrák monarchia aktív katonatisztjének. A kadétiskola kétélttűvé nevelte. Tár-saságban németül beszélt, németül írt, de cseh könyveket olvasott, és amikor az egyéves önkéntesek iskolájában csupa cseheket tanított, bizalmasan azt mondta nekik: Legyünk csehek, de erről senkinek se kell tudni. Én is cseh vagyok.” Vodicka árkász, a vén bajkeverő, már nem volt ilyen finom sztoikus lélek. Szívből gyűlölte például a

Fried István *Közép-európai változatok* c. írását áprilisi számunkban közöltük. A tanulmány – miként Vekerdí László és Sándor Iván hozzászólása is bizonyítja – vitaindító lehet. (A szerk.)

magyarokat, s ha csak tehetett, összeverekedett velük, még ha a rövidebbet húzta is. Hiába csitítja bölcsen Svejik: „Nem minden magyar tehet arról, hogy magyar. – Hogy-hogy nem tehet – fortyant fel Vodicka –, mindegyik tehet róla, marhaság. Csak kapnának el egyszer téged is, mint engem, amikor első nap idejöttem arra a tanfolyamra.” És ugyan bizony mit szólhatnak a „Legyen úgy, mint régen volt” típusú érzelgős, mulatós, buta, fellengzős magyar Hazaffysághoz? Nagyon is igaza van Fried Istvánnak, „hogy ennek a világnak, ti. a Monarchiáénak el *kellett* múltnia, emlékké kellett szépülnie ahhoz, hogy élő és hatni képes lehessen – a továbbélő magatartásokban, reflexekben, étkezési szokásokban, általában az irodalomban, olykor a kabarében, a jellegzetesen városi fordulatokban.” Ma már, ebben is igaza van Fried Istvánnak, ez az emlék is meghatározza Közép-Európát; ha ugyan nem éppen ez határozza meg elsősorban. Annál is inkább, mert ami itt a Monarchia után következett, az általában még sokkal rosszabb volt.

Ám ebben a meghatározottságban ott van Katz tábori lelkész úr felelőtlensége, Lukas főhadnagy kétéltűsége, Vodicka árkász indulata is. És persze Bigler kadét javíthatatlan szolgálékúsége, Dub hadnagy gonoszsága, Schwarzburg vezérőrnagy hülyesége, Wenzl kapitány (később őrnagy) kegyetlensége, és így tovább, csak Svejik humora és embersége fogyott el sajnos mára majdnem teljesen; akár a tőke, amely a Monarchia szerény, de valódi gazdasági emelkedését lehetővé tette.

Így aztán most, amikor a mindent elöntő homogén ideológiai áradat alól újból felszínre tör a tájék etnikai, vallási, világnézeti sokfélesége, érthetően a komorabb színek dominálnak a skálában. A „pluralista” Közép-Európa rosszkedvű és gyűlölködő világ. Nem a „pluralizmus” miatt persze, hisz Ingeborg Bachmann ugyanilyen rosszkedvű és gyűlölködő világgént emlékezik gyerekkorának egyöntetűen elnácisodó Ausztriájára. Épp ezek elől az emlékek elől menekült később Róma emberibb tájaira. De mielőtt valamiféle Közép-európai átokra gondolna valaki, meg ne feledkezzünk Libanonról. Könnyen lehet, hogy a politikai pluralizmus olykor csupán egymással ütköző egyeduralmi törekvések egymáshoz viszonyított gyöngeségének a jele; meglehet, csak az tartja fenn, hogy az egymással vetélkedő csoportok nem bírják legyőzni egymást. Kialakulhat így is, és stabilizálódhatik valamiféle sokféleség, amint Libanonban történt, és amint ma úgy látszik Jugoszláviában történik; ámde ez a halál egyensúlya, a gyilkolás kegyetlen „ökoszisztémája”. Megideologizálni persze ezt is lehet, a legkülönfélébb történelmi, gazdasági, etnikai, politikai, jogi elvekkkel és érvekkkel, ám nem kell különösebb éles látás hozzá, hogy a fennkölt frázisok leple alatt felfedezze az ember a halálfejet. Keletibb Európa egy része máris ilyen halálfejes világ, fennáll a veszély, hogy – szerencsétlen gazdasági és politikai körülmények halmozódása esetén – az egész azzá válhat. S egy ilyen etnikai és politikai gyűlölködésekkel feltáplált harcias sokféleség maga lesz a komplett pokol, sokkal rosszabb még a bornírt blokkvilágnál is, amelyre akkor olyasféle nosztalgiával fognak tájainkon tekinteni, mint ma a Monarchiára. És persze éppen olyan kevés, ám mégis éppen annyira valódi joggal.

De tegyük fel, hogy a jugoszláviai borzalom elszigetelődik (gyógyulása most már sajnos egyhamar aligha remélhető), s Kelet-Közép-Európa többi országát nem fogják háborúk pusztítani. Akkor is itt maradnak a súlyos etnikai, politikai, társadalmi, gazdasági gondok. Ami ma közös Kelet-Európában, azt – a Monarchia-nosztalgiákon túl – úgy lehet, éppen ezek a gondok határozzák meg, ezek a nagyjából és jellegüket tekintve közös gondok. A legismertebbek vagy legalábbis legbővebben pertraktáltak a gazdasági gondok.

Nemrégiben egy jóhiszemű nyugati megfigyelő, nem minden ironia nélkül, Lengyelországot, Csehszlovákiát, Magyarországot, „új banánköztársaságok”-nak nevezte, persze nem a termelés, hanem a fogyasztás banánköztársaságainak. A banán az új gazdaság szimbóluma: ahogyan ez a nemrégiben még inkább csak a nómenklatúrának fenntartott gyümölcs hétköznapivá válva elárasztotta az üzleteket és árusítóhelyeket, a banánhéj pedig a járdákat és a kukákat, úgy árasztotta el legkülönfélébb áruival a térséget a Nyugat.

Meglehet, valamikor majd az egész rendszerváltozás első komoly jeleként azt fogják számon tartani a történészek, hogy az osztrák kereskedők eladták az olcsón vett szlovén jégszekrényeket jó drágán a magyaroknak, akik méghozzá a szállítási költséget is megspórolták nekik. Azután megvették a többé-kevésbé használható öreg autókat, az itthoninál semmivel se jobb mosóporokat, a hazainál lényegesen gyöngébb minőségű gyümölcsleveket: az illatos sült kolbászt kiszorította a dögbüdös hot dog, az olcsó és emberséges önkiszolgálókat felváltották a méregdrága MacDonaldek, a honi hajnövesztőkencéket kiszorította az ugyanolyan garantáltan hatástalan, ám többszörösebe kerülő Mr. és Miss Hair, és még a közkedvelt Béres-cseppek is versenyre kényszerült a lényegesen drágább Plussz-szal és a Svéd cseppekkel, hogy a könyvek, filmek, videokazetták formájában jó pénzért ideszózott kulturális hulladékról ne is beszéljünk. De mindez csak a felszín. A sokkalta nagyobb hasznot a Nyugatnak valószínűleg a számítógépek, programok, know-how, műszerek könnyű eladása hajtja, amit a tőlük felvett kölcsönöknek a kamatokra rögtön vissza nem fizetett részén veszünk. Ez a folyamat néhol már jóval régebben elindult, a rendszerváltozás azonban lényegesen felgyorsította, és lehetővé tette az állami mellé a privatizált gazdaság bekapcsolódását. Súlyosbítja a helyzetünket az elhúzódó recesszió, melynek terhét a tőkés világ gazdaság hagyományosan igyekszik fejletlenebb régióira áthárítani, az utóbbiak államai pedig önmagukon belül a saját, gazdaságilag gyengébb alattvalóikra: bérből-fizetésből élőkre, nyugdíjasokra, kisvállalkozókra, szegényekre. A várva várt konjunktúra éppen ezért szokott többnyire az ő helyzetükben látványos javulással járni, a gazdaság fejlettségének a függvényében: túlságosan szegény országokon többnyire már a konjunktúra se segít. Az új banánköztársaságokon azonban ma még valószínűleg segítene. Könyviteni a társulási szerződésekben nemcsak önzően – ez a gazdaságban természetes –, hanem ostobán szűkre szabott kvótákon, csökkenten a fejlett rész viszolygó elzárkózhatnékját, növelné a recesszió idején törvényszerűen begubódzó tőke vállalkozókedvét. A híres „kistigrisek” egy ilyen nagy világ gazdasági konjunktúra hullámán emelkedtek fel, nyilván az esélyek ügyes kihasználásával. Mintha ilyesmiben reménykednének közgazdászaink és politikusaink is, amikor félévenként újra meg újra biztatnak az „alagút végé”-vel. De megvan itt hozzá, meglesz itt hozzá a Nyugat kínosan elhúzódó recessziójának a múltával a gazdasági és technikai lehetőség? „Az átalakuló Közép-Európa – írja az említett nyugati megfigyelő – nehéz régió, látszatra modern és »európai«, ám a valóságban torzulásoktól hemzsegő. Az új privatizált félpiac (semimarket) gazdaság gyökerei nem a háború előtti kereskedelemben keresendők, hanem a kommunizmus blokkpiacgazdaságaiban (block market economies). A hazai vállalkozók a törvénytelen valutakereskedelem, a csempészkedés és a föld alatti üzletek világában szereztek iskolázottságukat, amely harmonikusan egyesítette a prostitúciót, a holdfényt és a WC-papír-ellátást.” (És Petőfi csontjait.) Az imígyen iskolázott vállalkozók képtelenek tájékozódni s boldogulni a reguláris kapitalizmus kereteiben. Látszateredményeket elérhetnek, a fővárosokban néhány sétálóutca megtelhet csillogó kirakatokkal és megfizethetetlen árukkal, szinte varázsütésre nőhetnek ki a földből szál-

lodák, üzletházak, bankok; furfangos reklámok szédíthetik az embereket, előnthatik az utcákat a nyugati autók és kölniillatok. „Ám mindez a látszólag forradalmi fejlődés csupán a kapitalizmus máza (lacquer of capitalism). Az alapvető problémát – tőkés gazdaságot építeni tőke nélkül – nem oldották meg. Az elmés új miniszterek (smart new ministers) persze másféle mesét fognak előadni, ám ők blöffölnek (but they are bluffing). Nekik fontos, hogy fenntartsák a sebesség, a gyorsuló piaci reformok illúzióját.” Valójában azonban Lengyelországban igen lassan halad a privatizáció, Magyarország pedig főleg a közös vállalkozásokra támaszkodik. Csak Csehszlovákiában adtak el hamar igen sok kisebb és közepes üzletet és üzemet, ám a kisebb vállalkozások többsége néhány hónap alatt tönkrement. A három országban egyaránt csak az államilag támogatott vállalkozások sorsa biztosított úgy-ahogy. Nem tud kialakulni kereslet-kínálat egyensúlyára alapuló piac. „Az árak megközelítik a nyugati szinteket, a faluk és a kisvárosok szegényesen ellátott állami üzleteivel szemben pedig jóformán semmi kereskedelmi verseny nem alakul ki.” Érthető, ha a régió egyáltalában nem csábítja a szolid nyugati befektetőket. „A recesszió Európa keletibb felén sokkal mélyebb, mint Nyugaton, márpedig a gazdaság kibicsaklása még akár egy évtizedig vagy tovább is eltarthat.” A termelés visszaesése, a tulajdonjog rendezetlensége, a körülményes bürokrácia mind még tovább csökkenti a beruházókedvet. „A konvencionális beruházási kritériumokkal megítélve a Kelet ma afféle Vadnyugat: kopár, veszedelmekkel teli föld, ahol bölénycsordák kóborolnak.”

Az efféle cikkeket mifelénk ma könnyen le szokás rázni azzal, hogy „itthonról megrendelt”. De nem valószínű, hogy honi ármánykodók éppen egy viszonylag szűk szakmai körben elterjedt irodalmi lapot választottak volna ki, valamint az sem, hogy a pártatlanságára hagyományosan érzékeny Times Literary Supplement, melynek 1992. március 13-i számában Roger Boyes ezt az írást közölte, megvásárolható lenne, legalábbis annyira, amennyit egy ilyen cikk itthoniaknak megérne. Roger Boyes írása különben sem rosszindulatú irántunk, kárhoznatni inkább a Nyugatot kárhoznatja, amiért kenetteljes frázisokon túl jóformán semmit sem tett az ölébe hullott új régiókért. Önzetlen segítségben, valamiféle új Marshall-tervben Boyes sem bízik. De ha önzetlenül nem is, a saját jól felfogott érdekében a Nyugat igenis sokkal többet tehetne az általa hosszú éveken át szép mesékkel elámított Keletért. Mindenekelőtt megnyithatnák a piacokat a keleti árak előtt, mezőgazdasági és ipari termékek előtt egyaránt. Jócskán befektethetnének azután transzkontinentális utakba és távközlési hálózatokba, ezekre az új európai integrációnak mindenképpen szüksége lesz. Villamos energiát is adhatna el a Kelet, kellő garanciával telepített új atomerőművekből. Egyszerűen államok és magánvállalkozók találhatnának épp elég, kölcsönösen hasznot hajtó beruházási alkalmat az új keleti „Vadnyugaton”. Csakhogy ehhez merőben más mentalitásra lenne szükség. Napjaink kvótákkal szabályozott kapitalizmusa ellustult, nem kockáztat, túlságosan is csak a biztosra megy. Márpedig „a beruházásokat Keleten inkább a korai viktoriánus idők robusztus vállalkozóinak a szellemében kéne tekinteni, mintsem a korporatív kapitalizmus prizmáján keresztül.”

Egyáltalában nem valószínű persze, hogy csakugyan a kora-viktoriánus robusztus vállalkozók jelentenék a megoldást, még ha újrászületődnének is. Dickens Angliája vagy Mark Twain Amerikája máma itt semmiképpen sem vonzó modell. Arról nem is szólva, hogy az „Új Vadnyugat” leendő „robusztus vállalkozóinak” a kezében sajnos ma már nem szerény hatlövetű coltok, hanem legalábbis kalasnyikovok dörögnének. *Cum grano salis* kell tehát tekinteni a cikk diagnózisait is, tán mégsem olyan sötét a helyzet, amilyenre festi. És ha – amint Fried István találóan írja – „szinte lehetetlen, még egy

kívülálló számára is, a régió tárgyilagos szemléletű történetjének felvázolása", akkor mennyivel inkább az a jelenének! De tekintsük mégoly eltűzöttnek Boyes ábrázolását, abban kétségkívül igaza van, hogy egész régiókban a közös alapprobléma: tőkés gazdaság építése tőke nélkül. És ezt nemcsak hogy megoldani, jóformán még megfogalmazni is alig sikeredett. Éppen ezért nő meg, érvényes gazdasági megoldás híján, régiókban veszedelmesen a politikusok szerepe és jelentősége.

Boyesnek róluk is megvan a véleménye, nem egyik vagy másik ország ilyen vagy olyan párti politikusairól, hanem mindről, globálisan. (Már csak ezért se valószínű, hogy a cikk megrendelésre készült.) Szerinte az új politikusok ugyanúgy az elmúlt negyven év korrump kommunista uralmának szerves termékei, mint a vállalkozók. „Ahogyan az addig földalatti vállalkozók föld felé emelkedtek, ugyanúgy jöttek a felszínre a disszidens politikusok.” A pártállamiaktól tanultak, mert hozzájuk igazodtak, még ha ellenük dolgoztak is, így hát „a vezetés minősége roppant gyatra.” Ennek a silány minőségű vezetésnek nehéz megbirkóznia a régiót fenyegető gondokkal, köztük a hiperinflációval és az elszegényedéssel, méghozzá a munkanélküliség elviselésére kialakult kultúra nélkül. Még nehezíti a helyzetet a gazdaság megélénküléséhez nélkülözhetetlenül szükséges újjgazdagok flancolása. A régió kevert etnikai összetétele ilyen körülmények közepette szinte önként kínálja a politikai vezetésnek a feszültségek levezetésére a kisebbségek odavetését konc gyanánt, vagy egy szomszéd ország elleni izgatást. Ha elmélyül a gazdasági és társadalmi válság, a régió könnyen kvázi-diktatúrák mozaikjára eshet széjjel, véli Boyens. De azt sem tartja kizártnak, hogy a gondokkal való értelmes, türelmes, és bizonyos fokig önzetlen szembenézés esetén bekövetkezhet valami „kistigris”-szerű kiugrás.

Boyes szereti az állati metaforákat, láttuk a bölényekből. És azt se igen látszik fel-fogni, hogy Kelet kvázi (vagy nem is olyan kvázi) diktatúrákba való süllyedését végül majd egész Európa megsínyli, amint máris megsínylette az esztelen délszláv háborút. (Az egyelőre kiszámíthatatlan gazdasági veszteségeket nem is tekintve, például az addig felhőtlen német-francia viszonyba rejtett bizalmatlanság férközött, érezhetően lelassult az integráció folyamata, a békéltető kísérletek kudarcra nyomán csökkent az EGK vezető köreinek az önbizalma és a Közösség tekintélye, sokfelé kezd újból erőre kapni a terrorizmus.) Európa összefüggő és elválaszthatatlan gazdasági, politikai és szellemi egész, de ezt mi itt hiába magyaráznánk a földrész gazdagabb felének. Amíg „Kelet”-Közép-Európát ők mindenekelőtt kirekesztéssel határozzák meg, addig mi hiába bizonygatjuk a szerves együvé tartozást. Addig jobb esetben csak egy gazdasági Drang nach Osten hasznélvezői lehetünk, rosszabb esetben áldozatai; mindkét esetben az ügyeletes honi „idegenvezetőkkel” a nyakunkon. Egy új, termékeny viszony a földrész két része között mindkét részről új, értelmesebb, egy kicsit önzetlenebb, a saját érdekükben is önzetlenebb vezetőket kíván. Ilyen politikusok élrekerülését viszont valószínűleg csak egy új, értelmesebb, türelmesebb, megértőbb közvélemény tenné lehetővé.

Ennek pedig sajnos nem sok nyoma látható se ott, se itt. Az ottani közvélemény tökéletes értetlenségét önmagában mutatja tán, hogy a Nyugat Szovjetunió aratott váratlan méretű győzelme mindenekelőtt és szinte kizárólagosan csupán rettegést váltott ki „odaát”, rettegést a Keletről, majd netán beáradó millióktól. Ma pedig, hogy csak nem akar megérkezni a rettegett áradat, és az illegális bevándorlók többsége ma is a Közel- és Közép-Keletről érkezik (és reked meg nem csekély része épp nálunk), mintha kezdené felváltani a gazdag Nyugaton a félelmet a közöny, a megvetés, sőt netán az enyhe undor keveréke irántunk. Az egészben az a legszomorúbb, hogy sajnos nem is

egészen indokolatlanul. Mert például tagadhatatlanul van igazság egy Párizsban élő délszláv író, Predrag Matvejevitich Közép- és Kelet-Európa „identitászavarait” elemző cikkében: „Naponta találkozunk itt olyanokkal, akik »nemzetinek« mondják magukat, holott csak regionális sovinszták, »européerekkkel«, akik megrögzött nacionalisták maradtak, »világpolgárokkal«, akik vallási, etnikai vagy faji hovatartozásukat minden egyéb elv és minden más érték fölé helyezik. Egy új polgáriusult kultúrát sokkal nehezebb megszerezni, mintsem gondolná az ember.” És abban is igaz van, hogy a sokféleség, a különállás, a partikularitás magában egyáltalában nem érték: „Valahányszor valaki szigorú kritikai vizsgálat nélkül értékstatuszt vagy értékjelentést tulajdonít a partikularitásnak, könnyen a partikularizmus felé csúszhat el, mivel értékűszöbe lesüllyed és parciális vagy körülményektől függő kritériumokhoz alkalmazkodik.”

Van ebben, mondom, sok igazság, csakhogy először is találkozhatunk ám Nyugaton is, akár naponta, européerekkkel, akik megrögzött nacionalisták, sőt sovinszták maradtak, azután meg a partikuláristól elvitatott értékjelentés ugyanolyan veszedelmes lehet és ugyanolyan embertelen következményekkel járhat, mint a neki tulajdonított. A „szigorú kritikai vizsgálat” pedig sajnos könnyen annak a javára ítélt, aki alkalmazza a szigort, tudjuk jól *A fülemiléből*: „(Jobb felől üt) *nekem* fütyöl, (Bal felől üt) *s nekem* fütyöl: Elmehetnek.” Végül mintha a fejlett Nyugat se lenne teljesen mentes „identitászavaroktól”. Az indító Seignobos-idézetre például nem magamtól leltem rá; a *Critique* című komoly és megbízható folyóirat egyik friss számából vettem, amely néhány újabban megjelent könyv kapcsán a bevándorlás, a beilleszkedés, a befogadás, a xenophobia, az egymással konfrontálódó „önazonosságok” égetően aktuális gondjait elemzi. Seignobos is azért idézi, hogy megmutassa: a franciák régebben nem félték a sokféleségtől, a különöstől, a partikuláristól; ellenkezőleg: erénynek tekintették. Hiszen mindez a sokféleség, még akár a széthúzás is – a cikk a bretonokat említi iskolapéldaként – az egységes Franciaországot gazdagította. Mert lehettek a bretonok mégoly renitenskedők, a döntő esetekben mindig „jó franciákként” viselkedtek. És ez csakugyan igaz; csakhogy pontosabban úgy kellene fogalmazni, hogy például a Második Világháborúban Franciaországban az ország tisztességes polgárai jó francia állampolgárként viselkedtek, függetlenül attól, hogy franciának vallották magukat vagy se. Mert józanul aligha várható el, hogy például ma a Franciaországban élő több millió algériai mindig „jó franciának” érezze magát, de lehet ugyanolyan jó francia *állampolgár*, mint bármelyik francia, méghozzá nem is csak a döntő pillanatokban. Ám ehhez az kell, hogy az ország „franciaságát” nehogy valahogy a bevándorlók elleni előítéletek határozzák meg, mert ez a bevándorlókat is Le Pen választóihoz hasonlíthatja, és pl. „jó muzulmánokká” válhatnak, hitetlenül is. És *mutatis mutandis* hasonló mondható el a németországi és ausztriai törökökről és délszlávokról, az angliai pakisztániakról és indiaiakról, a hollandiai surinamiakról. A rohamosan csökkenő születésszámot tekintve Olaszország is rövidesen szembenézni kényszerül majd a gazdag Európa tán legnagyobb társadalmi kérdésével, a bevándorlók, sőt a vendégmunkások integrációjával. Egy kis költői túlzással azt is mondhatnók, hogy e tekintetben épp Gazdag Európa a „Vadnyugat”, ahol most a bevándorlók és a vendégmunkások igyekeznek megkapaszkodni a szegénység, azaz a gyengé(bbe)n fizetett munkakörök prérijének a feltörésével. A körülmények persze merőben mások itt, mint a valódi Vadnyugaton voltak, de a többé-kevésbé zökkenőmentes beépülés alapfeltétele most is a dinamikus gazdasági fejlődés. És ehhez pusztán gazdasági eszközök már nem elegendők; az is kell, hogy semmiféle, még pozitív diszkrimináció se zavarhassa az állampolgárok alapvető szociális biztonságát. Magyarán: új hazájukban otthon érezhessék magukat. Elsősorban épp ezért kell tán

minél teljesebb politikai, jogi, katonai integrációra törekedni, a nagy térség tágas kereteiben oldva fel az egymásnak feszülő előítéleteket. Természetesen ez a kiegyenlítő nagy Tér ma kizárólag a Gazdag Európát jelenti, hisz eleve a dinamikus gazdasági fejlődésre épül.

A Gazdag Európából nézve Közép-Kelet-Európa és Kelet-Európa azután megint egyetlen nagy hatalmas keleti tömbbé mosódik össze. Minden új, de a blokk marad. Ebben az új blokkosodásban a Kommunista Európát a Szegény Európa váltja fel. Persze ez se lesz a szegények Európája: legtöbb államában egy vagy többnyire néhány egymással vetélkedő politikai-gazdasági klikk mindig pompásan meg fogja találni a maga számítását, legalábbis, ami a saját gazdagságát illeti. Ahogyan Szovjet-Európában egy vékonyabb-vastagabb vezető réteg már jócskán a „kommunizmusban” (értsd: igényei szerint) élt, úgy fog itt egy valószínűleg lényegesen nagyobb és tarkább réteg a fejlett kapitalizmusban élni, helyel-közzel, meglehet, ott él máris. És akkor bár itt valóban minden megváltozik, Közép-Európa ugyanúgy jószándékú értelmiségiek álma marad, mint volt a ronda szögesdrót kerítéssel kettéosztott Európában. Vagy ahogyan Esterházy Péter írja *Az elefántcsonttoronyból*: „Egy új országot kéne építeni egy új Európa új szegényeiként. Az említett probléma úgy foglalható össze, hogy minden új itt, csak mi vagyunk régiek. Minden új, de a Duna marad.” Az új, megosztott Európában Közép-Európa visszamerülhet Csipkerózsika-álmaiba, s nekünk marad a régi sláger: „A királyfi oly kevés, / S hogyha jön, tévedés.”

Pedig józan ésszel eleve lehetett volna látni, hogy Gazdag Európa aktívabb segítségére csak akkor számíthatunk, ha már jócskán megindult itt a kiemelkedés a bajokból. Erre pedig önmagában vagy éppen egymás ellen acsarkodva egyik ország sem igen lesz képes tájainkon. Szokás ma minden bajt a „negyven év”-re sózni; ezt is, mert – szól a divatos frázis – „szőnyeg alá seprték az ellentéteket”. Csakhogy ma sem bának itt értelmesebben a gyötrő politikai, etnikai, gazdasági, ökológiai, nyelvi, oktatásügyi gondokkal és sérelmekkel. Mert nem elég rituálisan ismételtetni az együttműködési szándékot, el kéne végre kezdeni a komoly kölcsönös engedmények politikáját, minden téren. „Ugyanis – vallja politikusaink helyett Fried István – a politika realitása nem pusztán nemes deklarációkat és nem kizárólag nagyon szépen megfogalmazott, pontosan adagolt elvi nyilatkozatokat igényel.” A politika realitása folytonos – és kölcsönös! – kompromisszumokat igényel, bátor belátást és termékeny türelmet. Szerényebben szólva: egy kis svejki és aranyjánosi mentalitást. Le kell tudni nyelvi veszteségeket nemcsak egy későbbi nagyobb haszon reményében, hanem a veszteségnél nagyobb kár elkerülése végett. Ez azonban nem történhet a nemes deklarációk szintjén; meg kell tanulni konkrét kérdésekben okosan és békésen alkudni. A szó hétköznapi értelmében, azaz jól tudva, hogy „kettőn áll a vásár”. És sietni kéne, mert különben végül nekünk még a Duna se marad, elviszi tőlünk egy grandiózus fülemile-pőr. Tán már jelentkezik is a bíró, aki majd jobb felől is, bal felől is a zsebére üt.